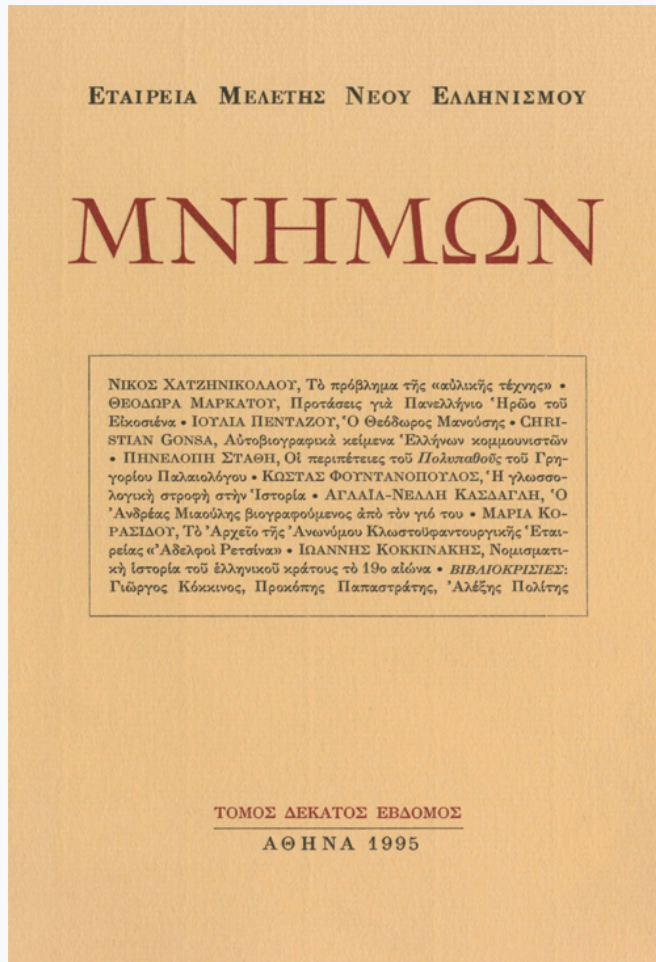

Μνήμων

Τόμ. 16 (1994)

Λέον Τρότσκι, Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913

ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ

doi: [10.12681/mnimon.568](https://doi.org/10.12681/mnimon.568)

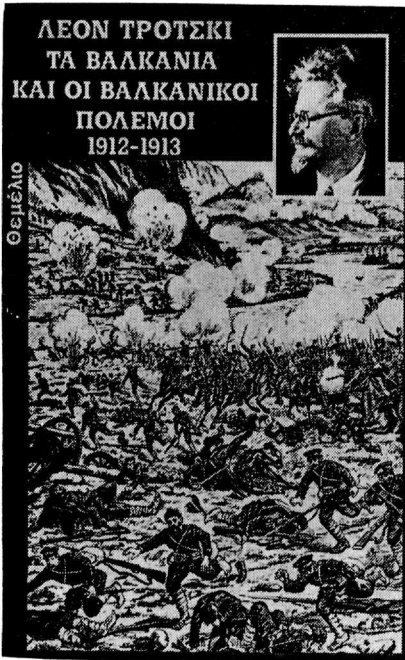
Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ Ε. (1994). Λέον Τρότσκι, Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913. *Μνήμων*, 16, 199–204. <https://doi.org/10.12681/mnimon.568>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Λέον Τρότσκι, Τὰ Βαλκάνια καὶ οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι 1912-1913, μετάφρ. Παρασκευᾶ Ματάλα, Ἀθήνα, «Θεμέλιο», 1994, 525 σ.

Ἕνα βιβλίον μὲ τίτλο *The War Correspondence of Leon Trotsky: The Balkan Wars 1912-1913*, ἄγνωστο ὡς πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια στὸ δυτικὸ κόσμον, δημοσιεύθηκε στὴν Ἀμερική (Monad Press, Νέα Ὑόρκη) τὸ 1980 καὶ μεταφράστηκε ἀπὸ τὰ ἀγγλικά πρόσφατα ἀπὸ τὸν Παρασκευᾶ

Ματάλα γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἐκδόσεων Θεμέλιο. Περιλαμβάνει, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ σημείωμα τοῦ ὀπισθόφυλλου τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσης ἀρθρα τοῦ Λ. Τρότσκι γραμμένα κατὰ τὴν περίοδο 1908-1914, στὴν πλειοψηφία τους δημοσιογραφικὲς ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τις βαλκανικὲς χώρες κατὰ τὴ διάρκεια των πολέμων του

1912-1913, δημοσιευμένες στὴν εφημερίδα *Κιέβσκαϊα Μυσλ*.

Ἀναλυτικά, ἡ ἑλληνικὴ ἐκδοση περιλαμβάνει, προλογικά κατὰ κάποιον τρόπο, ὀρισμένα ἄρθρα γιὰ τὸ βαλκανικὸ ζήτημα καὶ τὸ σοσιαλισμὸ στὰ Βαλκάνια γραμμένα ἀπὸ τὸ 1908 ὡς τὸ 1910. Τὸ κύριο σῶμα τῆς συλλογῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄρθρα τὰ ὁποῖα ἔγραψε ὡς πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς τῆς οὐκρανικῆς ριζοσπαστικῆς ἐφημερίδας μὲ μαρξιστικὴ ἀπόχρωση *Κιέβσκαϊα Μυσλ* (Σκέψη τοῦ Κιέβου) καθὼς καὶ ἀνταποκρίσεις τῆς ἴδιας περιόδου σὲ ἄλλες ἐφημερίδες ἀπὸ τις βαλκανικὲς πρωτεύουσες — κυρίως ἀπὸ τὴ Σόφια. Στὴν ἑλληνικὴ ἐκδοση, ἐν εἶδει ἐπιλόγου, ἔχουν προστεθεῖ 2 ἄρθρα γραμμένα κατὰ τὸν Ἀ' παγκόσμιον πόλεμον, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐκδοση Trotsky, *La Guerre et la Révolution*, Παρίσι 1974. Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς τὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο προστέθηκαν στὴν ἑλληνικὴ ἐκδοση: οὔτε ἡ θεματικὴ τους σχέση μὲ τὰ ὑπόλοιπα κείμενα εἶναι ιδιαίτερα στενὴ, οὔτε θὰ πρέπει νὰ εἶναι τὰ μόνον ἄρθρα περὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος ποὺ ἔγραψε ὁ Τρότσκι γιὰ τοὺς Ρώσους ἀναγνώστες του τὴν περίοδο μεταξὺ 1914 καὶ 1917.

Ἡ συλλογὴ αὐτὴ παρουσιάζει πολλὰ πλὴ ἐνδιαφέρον, ἰδεολογικὸ, πολιτικὸ, καὶ ἱστορικὸ.

Πρῶτα πρῶτα, πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι κείμενα τοῦ Τρότσκι τῆς περιόδου πρὶν ἀπὸ τὴ Ρωσικὴ Ἐπανάσταση ἦσαν καὶ ἐξακολουθοῦν ἐν πολλοῖς νὰ εἶναι ἄγνωστα στὸ δυτικὸ κόσμον. Τὰ κείμενα γιὰ τὰ Βαλκάνια ποὺ ἐκδίδονται στὴ συλλογὴ αὐτὴ εἶχαν περιληφθεῖ στὴν ἐπίσημη σοβιετικὴ ἐκδοση τῶν Ἔργων τοῦ Τρότσκι ποὺ

άρχισε το 1923 και διακόπηκε το 1927, αλλά στη Δύση ξγιναν προσιτά μόλις το 1980, χάρη στην αμερικανική έκδοση. Κατά συνέπεια, στο μελετητή τής μαρξιστικής σκέψης, ή συλλογή αυτή παρέχει σημαντική πρώτη ύλη για τή μελέτη τής πρώιμης σκέψης του Τρότσκι, για τήν άνιχνευση στοιχείων που επιβιώνουν ή διαφοροποιούνται στα μεταγενέστερα έργα του, για παράδειγμα ως προς τὰ αίτια και τή δυναμική του σοσιαλιστικού κινήματος στις μη άνεπτυγμένες χώρες· τις έπιρροές που δεχόταν, για παράδειγμα από τὸ βιεννέζικο περιβάλλον και ιδιαίτερα τή Σχολή τής ψυχανάλυσης. Όλα αυτά και πολλά άκόμα συναφῆ σωστά έπισημαίνονται στην πολύ φροντισμένη εισαγωγή του μεταφραστή Π. Ματάλα.

Διαβάζοντας, ώστόσο, τὰ ἴδια τὰ κείμενα του Τρότσκι, και μάλιστα τὰ πρό του 1912, διαπιστώνει κανείς ότι ή πρώτη σκέψη του Τρότσκι σημαδεύεται από τὰ «τελεολογικά» στερεότυπα τής ανατολικῆς έκδοσης τής μαρξιστικῆς σκέψης, που χαρακτηρίζει και πολλά από τὰ κείμενα του πρώιμου έλληνικού μαρξισμού. Στερεότυπα που συχνά έμποδίζουν τήν άναλυτική σκέψη νά συνεκτιμήσει, πέρα από τήν πρόθεση του ὑποκειμένου, τούς οικονομικούς μηχανισμούς τής συγκεκριμένης κοινωνίας. Παράδειγμα:

«Το σουλτανικό καθεστώς όχι μόνο υπέσκαψε τα οικονομικά θεμέλια του κράτους με την πολιτική που ακολούθησε, αλλά και παρακάλυψε συνειδητά τή δημιουργία βιομηχανιών, από έναν οργανικό φόβο για το προλεταριάτο» (σ. 53).

Δέν πρέπει νά διαφεύγει τής προσοχῆς, ώστόσο, ότι ή πολιτική άνάλυση άπευθύνεται σέ ρωσικό άναγνωστικό κοινό έφημερίδας, κυριαρχείται από τὸ στοιχείο τής πολιτικῆς έπικαιρότητας και είναι προσανατολισμένη προς τὰ συμφέροντα τής Ρωσίας (διόρθωση: τής ρωσικῆς εργατικῆς τάξης).

«Με αυτόν τον τρόπο [με τή σύγκληση της Δεύτερης Βαλκανικῆς Διάσκεψης των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων των Βαλ-

κανίων] αναδύεται μπροστά στα μάτια μας, από το χάος και το σκοτάδι των Βαλκανίων, ένα ενιαίο τμήμα της Σοσιαλιστικῆς Διεθνούς.

»Το γεγονός αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό για τους εργάτες της Ρωσίας. Απ' εδῶ και στο εξῆς καμιά επέμβαση του τσαρισμού, για να καθορίσει τή μοίρα της πολυπαθούς χερσονήσου, δε θα γίνεται χωρίς να βρει απέναντί της τή σθεναρή αντίσταση της βαλκανικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Στα ψέματα των αστικών κομμάτων περί αδελφότητας των Σλάβων και στις κατηγορίες ότι προδίδουμε τα συμφέροντα των Σλάβων των Βαλκανίων μπορούμε τώρα να αντιπαραθέσουμε ένα αδιαμφισβήτητο γεγονός: το προλεταριάτο των Βαλκανίων δεν είναι μαζί μας, αλλά μαζί μας. Μαζί με μας παλεύει ενάντια στον τσαρισμό, που τώρα, μετά τή ρωσο-ιαπωνική συμφωνία, έχει λυτά τα αρπακτικά του χέρια για λεηλασία στην Περσία και δολοπλοκίες στα Βαλκάνια. Μαζί με μας έχει κηρύξει άνένδοτο πόλεμο ενάντια στον πανσλαβισμό, τόσο στη χοντροκομμένη ασιατική εκδοχή του όσο και στη φιλελεύθερη καντένικη.

»Η ιστορική εγγύηση για την ανεξαρτησία των Βαλκανίων και για την ελευθερία της Ρωσίας βρίσκεται στην επαναστατική συνεργασία των εργατών της Πετρούπολης και της Βαρσοβίας με τους εργάτες του Βελιγραδίου και της Σόφιας». (*Πράβντα*, 1/14 Αυγ. 1910).

Ή πολιτική άνάλυση που κυριαρχεί στα πρώτα άρθρα τής συλλογῆς σήμερα μοιάζει άνεπιτήδευτη και άπλουστευτική. Τὰ άρθρα όμως που έχουν γραφτεί από τις βαλκανικῆς πρωτεύουσες τήν περίοδο τῶν πολέμων άποκαλύπτουν ένα διαφορετικό Τρότσκι. Ή άξία τῶν άρθρων αὐτῶν έγκαιρα στην έγκυρότητα τής μαρτυρίας και στην άναλυτικότητα του παρατηρητή. Και εδῶ, ως σημειωθεί ή ιστορική και πολιτική άξία του ὕλικου τής συλλογῆς. Ό μεταφραστής και συντάκτης τής εισαγωγῆς σωστά έπιλέγει νά μη σχολιάσει τήν πλευρά αὐτή τής άρθρογραφίας του Τρότσκι. Μικρή άξία θά εἶχε άλλωστε τὸ νά προτάξει

ὡς σχολιασμὸ τῶν ἄρθρων τῆς περιόδου 1912-1913 τὸ σχολιασμὸ τῆς συγκυρίας τοῦ 1994, τοῦ συγκεκριμένου δηλαδή ἔτους ἐκδόσεως· αὐτὸ ποὺ προέχει εἶναι τὸ νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἀναγνώστη νὰ σχολιάσει ὁ ἴδιος τὴν ἐκάστοτε ἐπικαιρότητά τους.

Θὰ ἔλεγα, ὥστόσο, ὅτι ἡ συλλογὴ αὐτὴ προσφέρει περισσότερο ὕλικό γιὰ τὸ μελετητὴ τῆς ἱστορίας τῆς Βαλκανικῆς καὶ λιγότερο, πέρα ἀπὸ τὶς γενικευτικὲς κοινοτοπίες, γιὰ συγκρίσεις μὲ τὴν ἐπικαιρότητα τῆς δεκαετίας τοῦ '90. Γενικευτικὲς κοινοτοπίες, ὅπως: «οὔτε ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ βαλκανικὰ ἔθνη δὲν κατόρθωσε νὰ συμμαζέψει ὅλα τὰ σκορπισμένα κομμάτια του. Καὶ ταυτόχρονα ὅλα τους, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ρουμανίας, περιέχουν τώρα [1913] στὴν επικράτειά τους μιὰ συμπαγὴ ἐχθρική μειονότητα». (σ. 408).

Ἡ προσφυγὴ σὲ ἀπλουστευτικὰ ἐρμηνευτικὰ στερεότυπα δὲν παρατηρεῖται στὰ βαλκανικὰ κείμενα τοῦ Τρότσκι, στὰ ὁποῖα μαρτυρεῖται βαθειὰ γνώση τῶν μηχανισμῶν τῆς τοπικῆς κοινωνίας:

«Ἡ καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη δὲν ἔχει ἀκόμη ξεπεράσει ἐδῶ [στὴ Σερβία] τὸ στάδιο τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης, καὶ ἐτοίμη ἡ εθνικὴ μορφή του κεφαλαίου εἶναι τὸ ἐμπορικὸ καὶ τοκογλυφικὸ κεφάλαιο. Τὸ εὐρωπαϊκὸ χρηματιστικὸ κεφάλαιο, δουλεύοντας μέσα ἀπὸ τὰ πολλὰ τραπεζικὰ πλοκάμια ποὺ ἔχει ἀπλώσει στὴ χώρα, ἔχει προσκολληθεῖ ἄμεσα στο τοπικὸ τοκογλυφικὸ κεφάλαιο καὶ ἀπομυζᾷ ὅ,τι μπορεῖ ἀπὸ τὴν εθνικὴ οἰκονομία — πρὶν ἀκόμα κάνει σοβαρὰ βήματα γιὰ νὰ ἀναπτύξει βιομηχανία στὴν ἴδια τὴ Σερβία». (σ.132).

Γράφοντας ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ θέατρο τῶν ἀνταποκρίσεων, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικὴ ἐπιρροή τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν συνεδρίων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴ Βιέννη στίς ἀρχὲς τοῦ 1913, ὁ Τρότσκι ἐμφανίζεται ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὰ σοσιαλδημοκρατικὰ στερεότυπα. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐμπόλεμης Σόφιας γράφει γιὰ τοὺς ἀναγνώστες του διεισδυτικότερες ἀναλύσεις γιὰ τὸ βουλγαρικὸ κοινοβουλευτισμὸ (σ. 115-125) ἀλλὰ καὶ γιὰ

τὶς ἰδιαιτερότητες τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν βαλκανικῶν κυβερνήσεων (σ. 110-114, 119-120). «Ἄν καὶ δὲν ἐγκαταλείπει τὴν ἰδέα τῆς βαλκανικῆς δημοκρατικῆς ὁμοσπονδίας ὡς τὴν τελικὴ λύση τοῦ βαλκανικοῦ προβλήματος οὔτε μετὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες συμμαχικὲς νίκες (σ. 148), ἀλλὰ οὔτε καὶ μετὰ τὸν ἐνδοσυμμαχικὸ πόλεμο (σ. 408), ἡ ἀνάλυση τῆς τρέχουσας πραγματικότητος χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐντυπωσιακὸ ρεαλισμὸ:

«Ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος εἶναι μιὰ ἀπόπειρα νὰ ἐπιλυθεῖ, μὲ τὸ συντομότερο δυνατὸ τρόπο, τὸ ζήτημα τῆς δημιουργίας νέων κρατικοπολιτικῶν μορφῶν, ποὺ θὰ εἶναι καλύτερα προσαρμοσμένες στὶς ἀνάγκες τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτισμικῆς ἀνάπτυξης τῶν βαλκανικῶν λαῶν (σ. 110).

»Ἡ πολιτικὴ δημοκρατία υἰρῆξε [στὴ Βουλγαρία] τὸ φυσικὸ σημεῖο ἐκκίνησης γιὰ τὴν ανεξάρτητὴ πολιτικὴ εξέλιξη τῶν τελευταίων τρισήμισι δεκαετιῶν. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας, ὅλες οἱ ἀντιφάσεις διαλύονταν μέσα σὲ μιὰ βασικὴ ἀντίφαση: καθεὶ τὸ βουλγαρικὸ ἀντιπαραθέτονταν σὲ καθεὶ τουρκικὸ. Ἡ τουρκικὴ κυριαρχία ἦταν ἡ ἐνσάρκωση τῆς κοινωνικῆς δυστυχίας, τῶν πολιτικῶν συμφορῶν, τῶν εθνικῶν ταπεινώσεων. Καθεὶ βουλγαρικὸ ἐμφανιζόταν καὶ θεωροῦνταν πὺς ἀνήκει στὴν ἴδια κατηγορία, μιὰ ποὺ ἦταν ἐξίσου στερημένο δικαιωμάτων. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ δὲν μπορούσε παρὰ νὰ σημαίνει τὴν ἀπελευθέρωση καὶ πολιτικὴ ἐξομοίωση ὅλων τῶν Βουλγάρων. Αὐτοὶ ποὺ ἦσαν ἰσότιμα στερημένοι δικαιωμάτων πρέπει νὰ γίνουν ἰσότιμα κάτοχοι δικαιωμάτων. Ἡ βουλγαρικὴ διανόηση, ὑπὸ τὸν Πέτρο Καραβέλωφ, βρῆκε μιὰ ἐτοιμὴ ἐκφραση αὐτῆς τῆς νέας κατάστασης πραγμάτων στὶς δυτικοευρωπαϊκὲς φόρμουλες τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας... Θεσμοὶ ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὴ Δύση μέσα ἀπὸ παρατεταμένους ἐσωτερικοὺς ἀγῶνες, ὡς ἀπάντηση στὶς ἀπαιτήσεις τῶν νέων τάξεων, μεταφωτεύτηκαν ἐδῶ, σὲ ἐτοιμὴ μορφή, μονομιᾶς, γιὰ νὰ σχηματιστοῦν τὶς σχέσεις ποὺ

αποκαλύφθηκαν μετά τη μηχανική αφάιρηση του βαριού ισοπεδωτικού καπακιού της τουρκικής κυριαρχίας». (σ. 122-123).

‘Η αναγκαστική του έπαφή με τη βαλκανική καθημερινότητα του επιβάλλει να παραδεχθεί, ανεξάρτητα από το τί θεωρεί σωστή ή λάθος επιλογή, ότι ο πόλεμος δέν έγινε «τεχνητά από τα πάνω», ότι οι αποφάσεις της κυβέρνησης βρίσκονται σε αντίστοιχία με τη λαϊκή επιθυμία (σ. 198).

Πολύ ενδιαφέρουσα για τόν ιστορικό-έρευνητή είναι ή παρατήρηση ότι καθοριστικό ρόλο στην «αποφασιστικότητα των βαλκανικών κυβερνήσεων, που με μια πρώτη ματιά μοιάζει πολύ με απερισκεψία» είναι ή πεποίθησή τους ότι ένεργοῦσαν «σύμφωνα με τις επιθυμίες της Ρωσίας» (σ. 198). Αύτη ή έρμηνεία, διατυπωμένη από τή Σόφια με άσυνήθιστα κατηγορηματικό τρόπο, εξηγεί και τή διαφορά στό βαθμό αποφασιστικότητας για κινήτοποίηση ανάμεσα στη Σόφια και στην ‘Αθήνα.

Πολύ διαφωτιστικό και έγκυρο τόσο για τις επιδιώξεις της βουλγαρικής πολιτικής, όσο και για τήν ανάλυση και αξιολόγηση τών παραγόντων της βαλκανικής κρίσης είναι τό άρθρο με τίτλο «Η Βουλγαρία και η ρωσική διπλωματία (Συζήτηση με έναν βούλγαρο πολιτικό)» (σ. 214-222).

‘Ο Τρότσκι δέν διστάζει να παραθέσει τις έντυπώσεις του άκρόμυ και άν σ’ αυτές δοκιμάζονται οι ιδέες του. Παράδειγμα, τό άρθρο «Οι Τσέτνικ και ο πόλεμος» (σ. 281-291). ‘Αφού παραθέτει τήν πρόσφατη ιστορία του άυτονομιστικού κινήματος, όπως τήν εκθέτει ένας από τούς πρωταγωνιστές του, ό Κρίστο Μάτωφ, λίγο μετά τήν έναρξη του πολέμου, έμφανίζει τόν ίδιο τόν Μάτωφ να διερωτάται:

«Τί επιδιώκουμε; Αυτονομία της Μακεδονίας ή ένωση με τη Βουλγαρία; Είναι εύλογο να κάνετε αυτή τήν ερώτηση. Κι αν μου τη θέτατε πριν από τον πόλεμο δεν θα είχα κανένα διαταγμό να απαντήσω. Τώρα όμως, που πολεμάμε μαζί με τη Σερβία και τήν Ελλάδα ως σύμμαχοι, πρέπει να σας ζητήσω τήν άδεια να μην απαντήσω

στην τελευταία σας ερώτηση». (σ. 289).

Και ό Τρότσκι καταλήγει, σχολιάζοντας τή ρευστότητα του μακεδονικού εθνικισμού, του όποιου τή θέση έχει πάρει ό έλληνικός, ό σερβικός και ό βουλγαρικός (σ. 408):

«Μετά από αυτή τήν απόπειρα, τήν κολοσσιαία στις προσπάθειες και θυσίες που απαιτεί να κοπεί ο γόρδιος δεσμός των Βαλκανίων, δε θα μπορείς πια να πείσεις κανένα να συνεχίσει να βάζει βόμβες στα χουκουμέτ [κυβερνεία] της Μακεδονίας. Η τσέτνικ πάλη έχει περέλθει σε αχρηστία. Ο Κρίστο Μάτωφ και οι φίλοι του ανήκουν σ’ ένα υπό εξαφάνιση πολιτικό είδος». (σ. 291).

Σέ άλλο σημείο, εξηγώντας ότι τά στοιχεία αυτά, έξ αίτίας της συμπεριφοράς τους, προσκρούουν στη δομή της συντεταγμένης κοινωνίας, έμφανίζεται άπόλυτα άπορριπτικός:

‘Ηδη πριν από τον πόλεμο υπήρχαν στη Μακεδονία αρκετά στοιχεία κοινωνικής αποσύνθεσης και πολιτικής αναρχίας. Η ανάρτικη πάλη και οι δυναμιτισμοί προσδώνανε ένα στρατιωτικό φωτιστέφανο σ’ αυτά τα στοιχεία, εμψυώνοντας τους τήν πεποίθηση πως όλα τους είναι επιτρεπτά. Προσωρινά ο πόλεμος τους απορρόφησε. Τώρα όμως ήρθαν και πάλι στην επιφάνεια, ολότεια διεφθαρμένοι από τον πόλεμο». (σ. 332).

‘Ένα άλλο πολύ ενδιαφέρον στοιχείο της σκέψης του Τρότσκι, έντονο ιδιαίτερα στα πρώτα κείμενα της συλλογής, που πρέπει να σχολιασθεί είναι ή άπόλυτη υιοθέτηση της ιδέας της Βαλκανικής ‘Ομοσπονδίας ως λύσης στο πρόβλημα της κρίσης του βαλκανικού εθνικισμού. ‘Η ιδέα αύτη κυριαρχούσε στην πολιτική πλατφόρμα τών σοσιαλιστικών κινήματων όλων τών βαλκανικών κρατών και της Ρωσίας, έξυπηρετούσε τό στόχο της ένιαίας οικονομικής ανάπτυξης και απέφευγε τό δίλημμα κάθε ειρηνιστή να επιλέξει ανάμεσα στη διατήρηση της ‘Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στόν επιθετικό πόλεμο για τήν άποτίναξη του σουλτανικού καθεστώτος. Τέλος, δέν

εἶναι τυχαῖο, ἀν καὶ δὲν τονίζεται στὴν παρούσα ἔκδοση, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς πολυεθνικῆς ὁμοσπονδίας καλλιεργήθηκε μέσα στοὺς χώρους τῶν τριῶν ἀνατολικῶν πολυεθνικῶν αὐτοκρατοριῶν — τῆς ὀθωμανικῆς, τῆς ρωσικῆς καὶ τῆς ἀυστροουγγρικῆς.

Ἐκεῖ ποὺ κατ' ἐξοχὴν δοκιμάζεται ἡ πίστη τοῦ Τρότσκι στὴ λύση τῆς Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας εἶναι στὴν περίπτωση τῆς ρήξης τῆς συμμαχίας. Ἡ ἀνάλυση τῶν αἰτίων καὶ τῶν μηχανισμῶν ποὺ ὀδήγησαν στὴν ἐνδοσυμμαχικὴ σύρραξη γίνεται μὲ ἰδιαίτερη ὀξυδέρκεια καὶ ὁ καταλογισμὸς τῶν εὐθυνῶν μὲ πρωτοφανῆ ὀξύτητα:

«Μια χούφτα ανθρώπων που πίστεψαν ὅτι ἡ κατάρρευση τῆς Τουρκίας, που ετοιμαζόταν ἐδῶ καὶ αἰῶνες, ἦταν ἔργο τῆς δικῆς τους ιδιοφυΐας, δυνάμεις καὶ αποφασιστικότητας, φανταστήκανε πῶς μπορούσαν νὰ δίνουν κατὰ βούληση ἐντολές... στὴ Σερβία, στὴν Ελλάδα καὶ τὴ Ρουμανία...». (σ. 384).

Ἄλλὰ ἡ πίστη του στὴν ὁρθότητα τῆς πρότασής του ἐνδυναμώνεται ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ Β' βαλκανικοῦ πολέμου τόσο, ὅση εἶναι καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία του γιὰ τὶς ἄμεσες προοπτικὲς ἐνὸς παρόμοιου ἐγχειρήματος. Τὸ σχόλιο γιὰ τὴ Συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου εἶναι πιερό:

«Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξη απαιτεῖ μὴ τελωνειακὴ ἔνωση ὡς πρῶτο βῆμα πρὸς μὴ ὁμοσπονδία ὅλων των βαλκανικῶν κρατῶν. Καὶ ἀντὶ αὐτοῦ βλέπουμε τὴν ἐχθρότητα τοῦ καθενὸς ἐναντίον ὅλων, καὶ ὅλων ἐναντίον τοῦ καθενός. Τὰ βαλκανικὰ κράτη τρέφουν τὸ αμοιβαῖο μῖσος, καὶ τὸ ἴδιο φανερό μῖσος αἰσθάνονται καὶ τὰ κομμάτια των ἐθνῶν που εἶναι παγιδευμένα μέσα στα χωριστὰ κράτη. Οἱ υλικοὶ πόροι τῆς χερσονήσου ἐξαντλήθηκαν γιὰ ἓνα μεγάλο διάστημα, καὶ οἱ ἐθνικο-πολιτικὲς σχέσεις ἐγίναν πιο συγκεχυμένες ἀπὸ ὅ,τι ἦταν πρὶν ἀπὸ τον πόλεμο». (σ. 408-409).

Σήμερα, ποὺ διαπιστώνουμε τὴ συνύπαρξη τῶν δύο αὐτῶν τάσεων σὲ μὴ περιοδὸ μεγάλης ρευστότητας στὶς διεθνεῖς σχέσεις, μὲ τὴν αἵματηρὴ διάλυση τῶν πολυεθνικῶν «ὁμοσπονδιῶν» (Γιουγκοσλαβία

καὶ Σοβιετικὴ Ἐνωση) καὶ τὴν ταυτόχρονη περιπετειώδη ὀλοκλήρωση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, εἶναι εὐκόλο νὰ ἀντιληφθοῦμε καὶ τὴ σκοπιμότητα καὶ τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ τῶν δύο αὐτῶν τάσεων καὶ νὰ διευκολυνθοῦμε στὴν κατανόηση τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ παρελθόντος.

Στὴ σκέψη τοῦ Τρότσκι, ὁ ρόλος τοῦ πολεμικοῦ ἀνταποκριτῆ ἐναλλάσσεται καθημερινὰ μὲ τὸ ρόλο τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἀναλυτῆ, γεγονός ποὺ δὲν φαίνεται ἀρκετὰ στὸ βιβλίο, διότι τόσο ὁ συλλέκτης τῶν ἄρθρων ὅσο καὶ ὁ ἐπιμελητῆς τῆς ἑλληνικῆς ἔκδοσης φρόντισαν νὰ ὁμαδοποιήσουν τὰ ἄρθρα κατὰ θέμα καὶ ἐφημερίδα μὲ σκοπὸ τὴ διατήρηση τῆς ἀρχικῆς συνοχῆς τῶν ἀνταποκρίσεων, ἀντὶ νὰ τὰ παραθέσουν κατὰ ἀπόλυτη χρονολογικὴ σειρά.

Ἔτσι, ἴσως νὰ ξενίζει ἀρχικὰ τὸν ἀναγνώστη τὸ γεγονός ὅτι μέσα στὴν ἔνταση τῶν πρώτων πολεμικῶν συγκρούσεων ὁ Τρότσκι ἀναλύει τὴν πολιτικὴ κατάσταση τῆς Βουλγαρίας ἢ σκιαγραφεῖ τὶς κυρίαρχες φυσιογνωμίες τῆς σερβικῆς πολιτικῆς σκηνῆς, ἐνῶ ἄλλα ἄρθρα του ποὺ ἀναφέρονται στὶς πρώτες ἐμπειρίες του στὴ Σόφια ἔχουν τοποθετηθεῖ στὰ κεφάλαια γιὰ τοὺς τραυματίες ἢ τὴ λογοκρισία. Ἄλλὰ ὁ Τρότσκι δὲν ξεκίνησε γιὰ τὴν ἐμπόλεμη ζώνη γιὰ νὰ μεταφέρει στοὺς ἀναγνώστες του τὰ πολεμικὰ γεγονότα τῆς Βαλκανικῆς, ἀλλὰ γιὰ νὰ φθάσει «σε μὴ καλύτερη κατανόηση των πολιτικῶν τῆς ηθῶν» (σ. 149).

Θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ διαβάσουμε τὶς ἀνταποκρίσεις του ὄχι σὰν μεταφορὰ τῶν ἐμπειριῶν του ἀπὸ τὸν πόλεμο, ἀλλὰ πρῶτα σὰν ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς ἐξέλιξης τῆς περιοχῆς — χωρὶς νὰ παραλείπεται ἡ κοινωνικὴ παρατήρηση. Στὸν τομέα τῆς κοινωνικῆς κριτικῆς, ἐντυπωσιάζει ἡ περιγραφή τῆς φτωχῆς ἐβραϊκῆς συνοικίας «Γιούτς Μπουνάρι» στὸ περιθώριο τῆς ἐξευρωπαϊσμένης Σόφιας (σ. 275-280) καὶ ἰδιαίτερα ἡ παρατήρηση ὅτι ἀναζητώντας διέξοδο ἀπὸ τὴ μιζέρια, ἄλλοι «παρηγοροῦνται μὲ τὸ μῦθο τοῦ βασιλείου τῆς Σιών», ἐνῶ ἄλλοι «μετέφεραν τὶς ἐλπίδες

τους στη σοσιαλιστική διεθνή των εργαζομένων» (σ. 278).

Μεταφορά των έμπειριών από τον πόλεμο δέν σημαίνει για τον Τρότσκι μετάδοση των άνακοινωθέντων των Γενικών Έπιτελειών, αλλά καταγραφή των άφηγήσεων των τραυματιών και αιχμαλώτων, άφηγήσεων πού, όπως ο ίδιος λέει, χαρακτηρίζονται από έντονη ύποκειμενικότητα. Στις σχετικές άφηγήσεις ο Τρότσκι άφιερώνει άρθρα πού καλύπτουν ένα όλόκληρο κεφάλαιο· για νά συμπεράνει:

«Τα σύνορα ξαναχαράσσονται στη Βαλκανική Χερσόνησο· όμως η τρομακτική κληρονομιά του πολέμου — μια τραυματισμένη, σακατεμένη, και πνευματικά κατεστραμμένη γενιά εργαζόμενου κόσμου— θα βραβαίνει για πολύ καιρό πάνω στην πολιτιστική ανάπτυξη της μικρής χώρας» (σ. 234).

Σημαίνει και καταγραφή τής άπερίγραπτης φρίκης και άποκτήνωσης των σφαγών, όπως τις περιγράφει άπαλλαγμένος από τή βουλγαρική λογοκρισία, μετά τήν επιστροφή του στη Βιέννη (σ. 349-355).

Έδω ύπάρχει τόπος και για τήν άνάλυση τής θέσης του άτόμου στην ιστορική διαδικασία, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του ρόλου του σέρβου πρωθυπουργού Πάσιτς (σ. 145) ή τής εϋθύνης των Βούλγαρων πολιτικών στη συντριβή τής Βουλγαρίας από τους πρώην συμμάχους τής (σ. 380).

Τό ύφος του λόγου είναι ζωντανό και γλαφυρό, όπως στην περίπτωση του διαλόγου δύο Σέρβων πού προσπαθούν νά σκια-

γραφήσουν τήν αίνιγματική προσωπικότητα του Σέρβου πρωθυπουργού Πάσιτς (σ. 139-140). Τό πρώτο πού έντυπωσιάζει τον άναγνώστη είναι τό χιούμορ του, ένα χιουμοριστικό στύλ σκιτσογράφου, όπως περιγράφει χαρακτηριστικές σκηνές από τό πέρασμα του από τήν ευρωπαϊκή Βιέννη στό πολύγλωσσα, πολυεθνικά και πολύχρωμα Βαλκάνια (σ. 89-94). Σύντομα όμως ή χιουμοριστική παρατήρηση δίνει τή θέση τής στη σκληρή περιγραφή τής όμότητας τής πολιτικής και των φρικαλεοτήτων του πολέμου.

Η γλώσσα τής μετάφρασης είναι στρωτή, άνεπιτήδευτη και άποδίδει πιστά τό έντονο και συχνά «πολεμικό» ύφος του κειμένου. Ο σχολιασμός στις ύποσημειώσεις είναι σε γενικές γραμμές άκριβής και περιορισμένος στό άπαραίτητα για τήν κατανόηση του κειμένου. Δέν είναι σαφές από τις εξηγήσεις τής εισαγωγής άν ο σχολιασμός αυτός έγινε από τον έπιμελητή τής άγγλικής μετάφρασης ή τής ελληνικής — υποθέτουμε τό δεύτερο.

Συμπερασματικά, ή άρθρογραφία του Τρότσκι πού έχει συγκεντρωθεί στον τόμο αυτό, ιδωμένη στό σύνολό τής, έχει μόνο προσφέρει μιá διεισδυτική άνάλυση τής έξαιρετικά σύνθετης πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης στό Βαλκάνια — κυρίως στη Βουλγαρία και δευτερευόντως στη Σερβία και τή Ρουμανία— τήν περίοδο των πολέμων 1912-1913, αλλά άποτελεί και ιδιαίτερα συναρπαστικό (τό έπίθετο «εύχριστο» θά ήταν παραπληνητικό) άνάγνωσμα για τον κοινό άναγνώστη.

ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ